

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Pro kafkiško absurdo išbandymus - prie istorinių Lietuvos ištakų. Pokalbis su Napaliu KITKAUSKU

2013-09-13

ŽURNALAS: LITERATŪRA IR MENAS

TEMA: Nacionalinės premijos laureatai

AUTORIUS: Astrida Petraitytė

DATA: 2013-09

Pro kafkiško absurdo išbandymus - prie istorinių Lietuvos ištakų. Pokalbis su Napaliu KITKAUSKU

Astrida Petraitytė

Tešiamė pokalbių su Nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatais ciklą. Šįkart mūsų pašnekovas - 1990-ųjų metų laureatas (juo tapęs kartu su Julium Juzeliūnu, Zita Žemaityte, Algirdu Steponavičiumi, Romualdu Požerskiu) architektūros istorikas dr. Napalys Kitkauskas, savo darbais visuomenėje gerai žinomas žmogus. Jo tyrimų - įvardijamų architektūros istorija, bet apimančių kur kas platesnį mokslinį lauką (tai ir Lietuvos valstybingumo istorija, ir archeologija, paminklosauga) - medžiaga yra jau sugulusi į knygas: „Vilniaus pilys“ (1989), „Vilniaus arkikatedros požemiai“ (1994), „Kristijono Donelaičio memorialas Tolminkiemyje“ (2002, kartu su L. Kitkauskiene), „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai“ (2009) ir kt., į daugybę mokslinių ir populiarių publikacijų.

Tad dabar domimės šio prasmingo, daugialypio ir vaisingo profesinio kelio priešistorija, liudijančia visos Lietuvos patirtą sovietinio absurdo laikotarpį.

Su dr. **NAPALIU KITKAUSKU** kalbasi **Astrida Petraitytė**.

N. Kitkauskas. Viliaus Jasinevičiaus nuotrauka

Tapote kone vienas pirmųjų nepriklausomybę atsikovojusios Lietuvos Nacionalinės premijos laureatų. O juk 1990-ųjų metų laureatai apdovanoti 1991-ųjų pradžioj – prisiminkime tas dienas...

Mano kandidatūrą pateikė Kultūros fondas; tuomet jam jau ne Česlovas Kudaba, o Jurgis Dvarionas vadovavo. Neseniai buvo išėjusi mano knyga „Vilniaus pilys“. Tuoj po sovietmečio nutylėjimų joje stengtasi kalbėti istoriškai sąžiningai. Spėjome ir buvusį Lenino prospektą įvardyti Gedimino prospektu (ką tik buvo atgavęs šį vardą).

Žinia, kad esu ir iš didesniojo kandidatų sąrašo išrinktas, apdovanotas dar tik antrus metus teikiama Nacionaline premija, suprantama, buvo maloni. Dar 1991-ųjų sausio 5 d. Paminklų konservavimo instituto salytėj buvo surengtas mano 60-mečio paminėjimas, bet netrukus – Sausio 13-osios įvykiai... Patys apdovanojimai buvo teikiami vasario 15 d. Kultūros ministerijos salėje. Viskas vyko gana kukliai, niekas per daug ir negarsino – gi mūsų Radijas ir televizija buvo užimti... Pamenu, „Šiaurės Atėnuose“ buvo mūsų, visų penkių laureatų, šaržuoti portretai. O visi įvykiai tuomet labai greit rutuliojosi. Ėjome ir prie Aukščiausiosios Tarybos budėt...

Gal prisiminkime kelią, kuriuo atėjote į profesines viršukalnes – juk buvote ir nusikaltęs sovietų valdžiai...

Nelabai galiu pasigirti kaip nors prieš ją kovojęs, situacija susiklostė gana paradoksali. Bet, galima sakyti, esu ano meto (pokario) įvykių liudytojas. 1947-aisiais buvau šešiolikos metų. Mokydamasis Utenos gimnazijoje, septintoje – priešpaskutinėje – klasėje pagal tuometę sistemą, buvau pirmūnas ir šioks toks literatas, eilėraščiai ir sienlaikraštyje spausdinti. Vienas jų vadinosi „Nesustok, plunksnele“: nesustok, nors ir nykus ruduo...; gamtos motyvas, bet be reikalaujamo sovietinio optimizmo – o tuo metu buvo pasirodęs Ždanovo raštas apie socialistinį realizmą literatūroje ir jos optimizmą. Mūsų klasėje kai kas jau priklausė komjaunuoliams aktyvistams, ir artėjant Spalio revoliucijos dienai, vienas jų priėjęs prie manęs ragino tam jubiliejui parašyti eilėraščių į rajono laikraštį „Lenino keliu“. Bet aš atsikalbinėjau – esu kaip ir metęs rašyti. Tuomet sunkiai sirgo mama, aš dažnai užeidavau bažnyčion – matyt, irgi buvo pastebėta. Tą 47-ųjų rudenį, atėję į gimnaziją, neberadome senojo direktoriaus – vietoj jo naujas, gana nervingas.... Bet mes, mokiniai, dėl to pasikeitimo nekvaršinoje sau galvos. Naujasis direktorius apsigyveno gimnazijos teritorijoje – šalia mokyklos buvo

sodas ir parkas, kiek tolėliau sargo namas, ten išsinuomojo butą ir direktorius. Kai kas žinojo apie jo ankstesnius darbus – į jo langą porą kart buvo mestas akmuo, apvyniotas rašteliu, matyt, su pagrasinimu. Kartą į pamoką atėjo kažkoks kariškis, visiems liepė paimti popieriaus lapą ir porą sakinių padiktavo – taip perėjo visas klases. Tuo metu kaip tik gimnazijos sienlaikraštį apipavidalindavęs aštuntokas Petrokas jame, nors panaudojo ir daugiau spalvų, išryškino tris – geltoną, žalią, raudoną...

Tų pačių 47-ųjų gruodžio 3-ą vyko gimnazijos mokytojų posėdis – o mūsų gimnazija buvo popietinė, pamokos baigdavosi vakare, tad ir posėdis tęsėsi gal iki dešimtos. Direktoriui grįžtant tamsoje, neapšviestu parku, kažkas – matyt, jo laukę partizanai – į jį šovė; direktorius dar ir pats spėjo iššauti (iš saugumo buvo gavęs pistoletą), bet krito negyvas. Tai toks tolesnių mano įvykių kontekstas.

Rytą atėję į pamokas išgirdome žinią: nušautas direktorius. Visi pynėme vainikus, o kitą dieną dalyvavome laidotuvėse. Direktoriaus žmona buvo anglų kalbos mokytoja, bet ji pareikalavo, kad karstas būtų užneštas bažnyčion – mes, mokiniai, visą tą laiką buvome priversti šalti lauke. Po to šeštadienį vėl pamokos – tuomet mokėmės ir šeštadieniais – per antrąją pamoką ateina į mūsų klasę dviese – vienas civilis, kitas kariška uniforma ir ima pagal sąrašą visus mokinius vardyti, kai prieina prie manosios pavardės – „Eik prie lentos“. Po to dar iškviatė Šapoką – jo pavardė, žinoma, užkliūnanti... Mudviem liepė pasiimti knygas, – taip ir kitose klasėse perėję surinko gal dešimt vyrukų, pirmiausia nuvedė į Mokytojų kambarį, ten pranešė: mes jus paimam. Iškart į Utenos saugumą, ten kelias valandas pralaukė ėmė kviest ir tardyt, patys sakydami: esat pagrindinės organizacijos nariai, ta organizacija, turinti ryšį su partizanais, nutarė nušauti direktorių, prisipažinkit slapyvardžius, ryšius ir panašiai. Sakai „nieko nežinau“ – gauni į kailį.

Negi taip iš piršto ir laužė bylą?

Saugumas, matyt, žinojo tų partizanų miške nepagausiąs. Tad nutarė sukurti bylą pagąsdinimui – tą saugumiečiai mokėjo. Dauguma jų, *nkvd'istų*, buvo rusai, atėję kartu su frontu, dažnai ėję paskui pirmą fronto liniją ir šaudę į pakaušius tiems, kas tik atsigrėždavo...

Aš buvau iš kaimo, dauguma „miesčioniukai“ – jiems atlaikyti mušimus buvo sunkiau, tad ir „prisipažindavo“. Mes dviese su tokiu Baliu likom nepripažinę jokios savo kaltės. Aš buvau skaitęs keletą knygų apie sovietinio saugumo metodus, tardymus ir panašiai. Pavyzdžiui, pulkininko Petruičio „Kaip jie mus sušaudė“: pirmos sovietinės okupacijos metais sėdėjęs Kauno kalėjime, kartu su kitais karininkais buvo nuvežtas į Minską, po to į Červenę – masiniam sušaudymui; jis kaip kariškis iškart griuvo ant žemės, taip liko gyvas, naktį iššliaužė, vokiečiams užėjus parašė knygą...

Tad aš galvojau: kol galiu iškentėt, kentėsiu – o mušdavo, kol nukrenti, po to vandeniui apipila... Paskui patyrėm dar vieną sovietinio saugumo tardymo metodą – gal šešias paras neleido nei atsisėst, nei atsigult. Dideliame kambaryje prie durų sėdėjo pora *nkvd'istų* su automatais, kampuose – keli suimtieji. Tardydamas kokias septynias devynias valandas – tuomet ant taburetės krašteliu leisdavo prisėsti. Paskui – turi stovėt, net ir naktį. Po tų šešių parų rankos ir kojos pamėlo. Galiausiai organizavo akistatas – suvedė su tais, kurie buvo „prisipažinę“. Aš sakau „nepriklausiau organizacijai“, klausia mano bendramokslis – o jis visas sudaužytas, veidas mėlynas – „Ar priklausė Kitkauskas?“, tas patvirtina: „Priklausė.“ Taip per tris savaites sudarė bylą. Tada mus visus kartu vedė į kalėjimą, kiti sako: „Mes kvaili, neatlaikėm, bet bus karinio tribunolo teismas – pasakysim viską, kaip tardė, mušė, visi mūsų prisipažinimai

netikri...” Utenos kalėjime išbuvom gal keturis mėnesius. Iš pradžių atvedė į kamerą, kurioje 80 žmonių, ant grindų sugulėm taip, kad nuo šono ant šono visa eilė iškart turi verstis – kitaip nepajudėsi. Mus išmėtė po įvairias kameras, mus su Baliu kartu. O 1948-ųjų balandį iškvietė mus iš kamerų į administracinį korpusą ir pranešė: „Ypatingo pasitarimo („osobogo soveščanija“ – vadinamosios „troikos“) sprendimu, jums skiriama...” Daugiausia „prisipažinusiems“ skirta didžiausia bausmė – 25 metai (tokių buvo pora), kitiems ir mums su Baliu – po dešimt metų...

Taigi neturiu kuo girtis – jokios mano kovos nebuvo.

Iš tiesų kafkiško absurdo auka... O lageryje ką patyrėte?

Patekom į Mordovijos griežto režimo lagerį, gavom numerius prie rūbų. Apgyvendino barakuose, kas rytą išrikiavę varydavo į darbą – medžio apdirbimo gamyklą ar durpių kasyklą ir kt. Prižiūrėtojai žiauriom fizionomijom iškart prisakydavo nesidairyt, nesustot – šaudys be perspėjimo. Laiškus galėjai rašyt dukart per metus, rusiškai. Man dar būnant kalėjime mirė mama, o netrukus, 1948 m. gegužę, tėvą ir brolių iš Mažeikių kaimo (dabar Molėtų rajone) ištrėmė į Krasnojarsko kraštą.

Kaip šioks toks literatas ir ten mėginau rašyt eilėraščius, štai tuometė nuotaika:

Būna rudenį dienos panašios
 į saulėtas vasarės dienas
 kelias žiemkenčių želmenys našūs
 ir pro rūškaną, miglą, šalnas
 Net viduržiemio speigui užėjus
 po sniegynais žaliuos, nepražus.
 Tegu užia piktai šiaurės vėjai,
 tegul plaikstosi vėtrom dangus.

Vergo dalią, kalėjimo grotas
 skyrė mums atėjūnas nuožmus,
 mus išblaškė po Sibiro plotus
 ir po šiaurės sniegynus nykius.
 Lietuva mums sapnuose vis menas,
 jos arimai, šilojai žali.
 Tik viltis širdyse terusena
 laisvą tėviškę dar pamatyt.

Laisvą Lietuvą, daugel sudėjom
 josios ateičiai šviesiai aukų,
 net jaunystę – vien ją teturėjom,
 kai mus ištrėmė vergo keliu.
 Paaukojom ir ją
 mums teliko vien tik ryžtas
 ištvirt, išlaikyt
 dar širdžių šiluma susitikus
 peresilkų barakuos, tremty.

Tegu užia piktai šiaurės vėjai,
 tegu plaikstosi vėtrom dangus.
 Grįš pavasaris – gal jau girdėjai

vėjo gūsyje laisvės varpus?

Žinojom, kad turim atlaikyt, lavintis. Skaitėm, ką tik buvo įmanoma gauti – štai lageryje buvo Byrono raštai, dar caro laikų vertimas į rusų kalbą. Žiūriu, viename poezijos tome nurodyta: vertimas Jurgio Baltrušaičio. Tai vieną eilėraštį – „Žydiškos melodijos“ – iš rusų kalbos išverčiau į lietuvių; „Svetur, ten kur vandens laisvi Babilono, / liūdni mes sėdėjom...“

Lageryje buvo lietuvių, kurie rusų kalbą laikydami priešų kalba, neigiamai žiūrėjo ir į rusiškas knygas. Bet mes, jaunimas, stengdamiesi, kad protas nesiatrofuotų, jas skaitėm. Štai Lermontovo, Puškino eilėraščius ne tik skaičiau, bet nemažai buvau ir atmintinai išmokęs.

Lageryje buvo ir nemažai užsieniečių, tarp jų – austras, buvęs senovės graikų ir lotynų kalbų profesorius. Jis mums užrašydavo Schillerio, Goethe's eilėraščių – ir tuos mokiausi atmintinai. Mokėmės ir anglų kalbos.

Juk ten visą laiką buvom alkani, bet tarpusavy kalbėjom: nereikia sau leist nusirist iki to, kad pamatęs kito sriubos lėkštėje viena bulvele daugiau susinervintum visai dienai. Buvo lietuvių, suimtų dar pirmosios okupacijos metais, kai kurie jų – buvę tarpukario studentai, ištempęs ausis klausydavau pasakojimų apie veikusias studentų korporacijas ir pan.

Šiek tiek bausmė jums buvo sutrumpinta?

Taip, paleido 1954-aisiais. Kai 1953 kovo 5-ą mirė Stalinas, pirmiausia pajutom kiek laisvesnį režimą, ne tokį grubų prižiūrėtojų elgesį. O netrukus buvo priimtas nutarimas iš lagerių paleisti tuos, kurie buvo suimti dar nepilnamečiai, jei jie atbuvę trečdalį bausmės. Mane pasikvietę klausė: „Kur norėtum važiuot?“ Pirmą mintis – pas tėvą ir brolių į Krasnojarsko kraštą, bet po to pagalvojau: juk noriu mokytis, noriu į Lietuvą, jei kas – galiu ir iš Lietuvos važiuot pas juos. Tad atsakiau: į Kauną. Tokį dokumentą ir gavau: „mesto pribytija“ – Kaunas. Grįžęs pirmiausia nuvažiavau į gimtąjį kaimą, radau dar ten dėdę. Ir, žinoma, labiausiai rūpėjo baigti mokslus – gi paskutinės gimnazijos klasės visai buvau nelankęs. Giminaičiai supažindino mane su kauniečių Patackų šeima, abu pedagogai Marija ir Antanas Patackai užtarė mane ir pradėjau mokytis vakarinėje Darbo jaunimo mokykloje. Ten dauguma susirinkę tu, kuriems vidurinėj buvo per sunku, tad aš, nors ir po ilgos pertraukos, baigiau mokyklą su medaliu. O medalis tuomet atvėrė kelią į aukštąją be stojamųjų egzaminų.

Pasirinkote inžinerinius mokslus, nenorėjote puoselėti literatūrinių gabumų ir polinkių?

Mes dar Mordovijoje, buvę gimnazistai, tarpusavy pašnekėdavom; nereikia eit į humanitarinius mokslus, ten neišvengsi ideologinių dalykų. Tad stojau į Kauno politechnikos institutą, Statybos fakultetą. Bet mandatinę reikėjo pereiti – o ten sėdi ir tokie su kariniais kiteliais... Aš buvau parašęs, kad esu grįžęs iš lagerio, Berijos auka. Priėmė, užtariant rektoriui K. Baršauskui, bet – sąlyginai. Beje, po poros metų mane iškvietė į Saugumą Vilniun – mat dalis mūsų „organizacijos narių“ jau suėmimo metu buvo pilnamečiai, jiems ta amnestija negaliojo, jie lageryje rašė raštus į Maskvą, aiškindami, kaip buvę nuteisti. Tad mane Saugume irgi klausinėjo apie tuos tardymus, išdavė dokumentą, kad byla nutraukta nesant nusikaltimo sudėties (vėliau jis labai pravertė).

Mokslų ištroškęs stropiai kibau į studijas, man liko svetimi „bohemiški“ susibūrimai, į kuriuos daugelis buvo linkę. Įsijungiau į Studentų mokslinę draugiją – SMD, užsirašiau

nelabai žinodamas, ką ten veiksiu, tiesiog tie pasakojimai apie prieškarines studentų korporacijas tapo postūmiu. Net braižyba – kurios anksčiau nebuvo ragavęs – gerai sekėsi, kad dėstytojas Speičys ėmė kalbinti pereiti į architektūrą. Rimtai svarsčiau, tik išgirdęs, kad tais metais dauguma ją baigusiujų paskyrimus gauna toliau Sovietų Sąjungoje, o inžinierius skiria Lietuvoje, likau savo statybos inžinieriaus specialybėje. Bet po Vengrijos įvykių (1956-ųjų rudenį), kai buvau antrame kurse, pasikvietė mane dekanas ir pareiškė, kad man ne vieta tarp tarybinių studentų... Parodžiau tą Saugumo išduotą dokumentą, kad esu reabilituotas, sakau: vieną kartą jau nukentėjau, dabar antrą kartą turiu nukentėti? Paliko, neišmetė manęs.

Įsigijęs inžinieriaus diplomą, savo profesinę veiklą ir interesus dabar turbūt sujungėte keletą mokslinių sričių – architektūrą, archeologiją, paminklo saugą, istoriją...

Dar vaikystėje tėvai gaudavo „Ūkininko patarėją“, namuose buvo keletas XX a. pradžios seiniškio „Šaltinio“ komplektų. Utenos gimnazijoje istorinių knygų patekdavo į rankas – galima sakyti, jau tuomet buvo pakloti platesnio istorinio kultūrinio akiračio pamatai. Mordovijos lageryje taip pat buvo prieškarinio istorijos mokytojų (pvz., J. Mičiulis, redagavęs žurnalą „Ateitis“), kurie mums, jaunimui, net buvo surašę ant lapelių trumpą Lietuvos istorijos santrauką. Ir dalyvavimas instituto SMD išvedė į istorinius tyrinėjimus.

KPI baigiau neblogai, galėjau rinktis paskyrimą. O doc. S. Abramauskas kalbino: domiesi paveldu, mums trūksta restauratorių, tai reikalinga sritis... Tad pasirinkau Paminklų restauracijos-gamybinės dirbtuvės – taip vadinosi ši įstaiga Vilniuje.

Traukė sostinė?

Baigiant studijas Antanas Patackas (signataro Algirdo Patacko tėvas), prieš karą baigęs teisę, paskui persikvalifikavęs – dėstęs matematiką, mane irgi ragino ten važiuoti, duodamas suprasti: Vilniuje reikia lietuvių. Savo darbovietėje sutikau įdomų žmogų, su kuriuo paskui teko nemažai bendradarbiauti – Sigitą Lasavicką (po to jis, protestuodamas prieš ideologinius nurodymus, net septyneriems metų buvo pasitraukęs į kaimą, dirbo paprastus darbus, paskui vėl sugrįžo). Su juo projektavome ir atstatomą Vilniaus Arsenalą, ir pradėjome projektuoti Tolminkiemio bažnytelę – jis kaip architektas, o aš kaip inžinierius.

Kai doc. Abramauskas pasiūlė stot aspirantūron, pasirinkau Vilniaus pilių tyrinėjimus, tai jau buvo architektūros istorijos sritis. Įdomu, kad Vilniuje daug kas kreivai žiūrėjo į galimybę iš Vilniaus pilių tyrinėjimų parašyti disertaciją, esą beveik nėra jokių duomenų. Bet kai nuvykau gintis disertacijos į Maskvą, ten išgirdau pagyrimų – tai esąs pirmasis mokslinis darbas iš LDK sostinės Vilniaus tyrimų. Juk didelės LDK teritorijos dalies – Baltarusijoje, Ukrainoje – paveldą tyrinėjo maskviškiai mokslininkai. Jiems, suprantama, buvo aktuali ir senoji Lietuvos istorija. Palapsniui prasidėjo nuodugnesni Vilniaus Žemutinės pilies tyrinėjimai – pradėjome nuo tuomečių Pionierių rūmų, XIX a. pastato, kurio rūšiai ir net viršutinio aukšto dalis buvo LDK laikų. Kaip tik kilo Lietuvos Atgimimas, tai Valdovų rūmų atstatymo idėją daug kas išsakydavo – pavyzdžiui, Kultūros fondo (tie fondai visoj Sovietų Sąjungoj buvo pradėti steigti) pirmininkas Č. Kudaba. Aš buvau vienas iš labiausiai remiančių šį projektą.

Kiek per tą laiką – jau 53-us nuo KPI baigimo metus – teko darbuotis, tyrinėti, domėtis įvairiais objektais, visą laiką likau toje – istorinėje – sferoje.

Atstatytuose Valdovų rūmuose - N. Kitkausko ekskursija rašytojams. Nuotrauka iš asmeninio N. Kitkausko archyvo